

УДК 332.146.2

Сурай А.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування,
Черкаський державний технологічний університет

ДІЛОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФУНКЦІЯ ВІД КУЛЬТУРНО-МЕНТАЛЬНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ РЕГІОНУ

У статті здійснено спробу розглянути ділове середовище регіону, спираючись на базисні положення чотирьох підходів: теорію систем як понятійну базу ділового середовища; економічний підхід як базис функціонування ділового середовища регіону; культурно-ментальний підхід; інституціональний підхід. Представлені концепції дають змогу зробити висновок: економічна, соціальна, політична та інші сфери регіону адекватні розумовому конгломерату спільноти – балансу конкретного та образного сприйняття. На підставі цього визначено, що культурно-ментальна детермінація населення регіону, території спільноти формує відповідні економічну, соціальну, правову, політичну та інші сфери, які, своєю чергою, й є компонентами ділового середовища. Доведено, що культурно-ментальний підхід виділяє постійні, стійкі основи культури, що зумовлюють розвиток українського суспільства та його регіонів.

Ключові слова: ділове середовище регіону, теорія систем, культурно-ментальний підхід, рівень розвитку, регіональний погляд.

ДЕЛОВАЯ СРЕДА КАК ФУНКЦИЯ ОТ КУЛЬТУРНО-МЕНТАЛЬНОЙ ДЕТЕРМИНАЦИИ РЕГИОНА

Сурай А.С.

В статье предпринята попытка рассмотреть деловую среду региона, опираясь на базовые положения четырех подходов: теорию систем как понятийную базу деловой среды; экономический подход как базис функционирования деловой среды региона; культурно-ментальный подход; институциональный подход. Представленные концепты позволяют сделать вывод: экономическая, социальная, политическая и другие сферы региона адекватны умственному конгломерату сообщества – балансу конкретного и образного восприятия. На основании этого определено, что культурно-ментальная детерминация населения региона, территории сообщества соответствует экономической, социальной, правовой, политической и другим сферам, которые, в свою очередь, и являются компонентами деловой среды. Доказано, что культурно-ментальный подход выделяет постоянные, устойчивые основы культуры, обуславливающие развитие украинского общества и его регионов.

Ключевые слова: деловая среда региона, теория систем, культурно-ментальный подход, уровень развития, региональный взгляд.

BUSINESS ENVIRONMENT AS A FUNCTION FROM THE CULTURAL AND MENTAL DETERMINATION OF THE REGION

Surai A.

The article attempts to consider the business environment of the region, basing on the basic provisions of four approaches: System theory as a conceptual basis of the business environment; The economic approach as a basis of functioning of the business environment of the region; Cultural-mental approach; Institutional approach. The presented concepts allow to draw a conclusion: the economic and social, political and other spheres of the region are adequate to the mental conglomerate of the community - the balance of concrete and figurative perceptions. Based on this, it is possible to formulate the following conclusion: cultural and mental determination of the population of the region, community areas corresponding to the economic, social, legal, political, and other spheres, which in turn are components of the business environment. It is proved that the cultural-mental approach identifies permanent, stable cultural foundations that determine the development of Ukrainian society and its regions.

Keywords: business environment of the region, systems theory, cultural-mental approach, level of development, regional perspective.

Постановка проблеми. Як демонструють дослідження, нині гостро постає проблема розуміння процесів формування ділового середовища в регіонах України. Низка вчених доходять висновку, що систематичне вивчення та аналіз ділового середовища регіону – гостра та нагальна проблема. Україна є значною за територією і надзвичайно різноплановою країною за

культурно-ментальними особливостями ведення бізнесу в різних її регіонах. У зв'язку із цим вимагає пояснення питання, як стиль та культура ведення бізнесу впливають на систему, яка функціонує на іншому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та закономірності функціонування ділового середовища в різних країнах світу висвітлено у пра-

цях таких зарубіжних учених, як Д. Норт [7], Ф. Хайєк [10], Дж.С. Милль [4], Я. Романчук [8; 9] та ін. Ділове середовище розглядали через призму культурно-ментальних зрушень В.В. Москаленко [5], Я.Г. Невідома [6], М. Лукашевич [3]. Інституціональний напрям економіки, перенесений на український ґрунт, переробляється вітчизняними фахівцями В.П. Вишневським [1], Я. Жалілом [2] та ін.

Постановка завдання. Важливо виокремити, аргументувати й узагальнити чинники та елементи, які характеризують функції ділового середовища і певним чином відображають зв'язок з її ефективністю та корелюють із мінливими умовами економіки. Ми вбачаємо завдання у тому, щоб указати, як і за допомогою яких засобів зрозуміти ключові умови формування та функціонування ділового середовища регіону та, відповідно, створити оптимальні умови діяльності представників бізнес-структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому дослідженні ми розглядатимемо ділове середовище, спираючись на базисні положення чотирьох підходів: теорію систем як понятійну базу ділового середовища; економічний підхід як базис функціонування ділового середовища регіону; культурно-ментальний підхід до побудови прототипу ділового середовища; інституціональний підхід до аналізу прототипу ділового середовища.

1. Теорія систем. Згідно з теорією систем, ділове середовище – ергатична система. Із цього випливає необхідність окреслити такі базисні положення нашого подальшого дослідження:

1.1. Ділове середовище – таке, що авторозвивається. Із цього випливає, що характер його поведінки здебільшого корелює не із впливом підсистем, а з характеристиками самого ділового середовища, суб'єктів (людей) та інституцій, що їх об'єднують. При цьому діють властиві всім системам, що авто розвиваються, демонстрації позитивного зворотного зв'язку, не тільки властивості людей, що складають ділове середовище формують саме середовище, водночас і ділове середовище змінює характеристики свідомості людей.

1.2. Значна кількість властивостей нашого об'єкта дослідження має за детермінуючу особливість людську свідомість – об'єкт, що досі є предметом багатьох суперечок у науковому світі і досить часто наукове дослідження його не дає конкретних результатів. Вивчення та подальший аналіз ділового середовища вбачаються нами реальним завданням, якщо в основу аналізу закласти узагальнений аналіз узагальненої поведінки людей, що є детермінуючим фактором ділового середовища.

1.3. Ділове середовище необхідно диференціювати як надскладний об'єкт. Це дає змогу досліджувати його в межах компонентно-системної парадигми, виокреплювати його базові сфери й аналізувати ступінь їх кореляції. Можливе дослідження ділового середовища з різних точок зору, причому результат дослідження буде істотно залежати від вибору вихідних пріоритетів дослідження.

2. Економічний підхід як базис функціонування ділового середовища регіону.

Здійснений підхід до вивчення ділового середовища спирається на такі положення:

2.1. Економіка розглядається як система, яка знаходиться в процесі постійних причинно-зумовлених змін.

2.2. Ринкова економіка досліджується не як окремо взятий об'єкт дослідження, а як підсистема економічної системи суспільства.

2.3. Діючий механізм локації ресурсів не співпадає з поняттям ринку як такого, але являє собою інститути, які формують реальний ринок і діють через нього.

2.4. Економіка досліджується у взаємозв'язку з правом, соціологією, політологією: використовується більш широкий набір змінних різної природи.

2.5. Культурно-ментальна детермінація як у цілому нації, так і в окремо взятих регіонах є базисом, на якому формується ділова та повсякденна поведінка, що сприймається суспільством та, відповідно, впливає на формування інститутів, що є складовою частиною ділового середовища регіону.

3. Культурно-ментальний підхід до побудови оптимального прототипу ділового середовища.

Культурно-ментальні особливості соціуму регіону, території, породжують та формують особливості функціонування ділового середовища. Аналіз і побудова прототипу ділового середовища припускають наявність певного теоретичного каркасу, у рамках якого буде проводитися дослідження. З нашої точки зору, розкрити і проаналізувати поставлену проблему можуть допомогти культурно-ментальний та інституціональний підходи як окремі напрями сучасної наукової теорії. За культурно-ментального підходу в центрі уваги знаходиться людина активна (*homo activus*), яка є багатовимірною біосоціокультурною істотою і суб'єктом дії [5, с. 26–40], її моральність – основа будь-якої культури [6, с. 167–171].

Тим самим здійснюється спроба з'ясувати сутнісні, ціннісні та етичні характеристики соціальних суб'єктів, що визначаються культурним довготривалим комплексом, оскільки культура, як справедливо зауважують прихильники даного підходу, – це життя. При цьому концентрується увага на розгляді передусім основоположних цінностей соціальних груп, більш значущих для характеристики соціокультурного та економічного типів суспільства та його структурних одиниць.

На підставі аналізу вітчизняної історії В.В. Москаленко та Я.Г. Невідома відносять Україну до традиціоналістського суспільства, в якому весь час не вдавалося здійснити глибоку і необхідну ліберальну модернізацію. Україна описується як «розколоте суспільство» (В.В. Москаленко) або «кризовий соціум» (Я.Г. Невідома), в якому спостерігається протиріччя між культурою і характером соціально-економічних відносин, коли блокуються механізми розвитку суспільства і всіх складників його структур, наприклад бізнесу.

Так, Я.Г. Невідома на підставі власних досліджень відносить Україну до суспільства з пануванням традиціоналістських цінностей, в яких існує пріоритет прописаних норм та правил поведінки суб'єктів (традиційних дій) порівняно з можливостями інноваційних процесів, які є основою маневру підприємця. Тим самим в Україні ускладнюється процес упровадження інновацій як джерело еволюційних перетворень економічних відносин. Інший тип утворюють західні суспільства, в яких пріоритет віддається ліберальним цінностям або свободам та відповідальності людей, можливостям для

ціле-раціональних інноваційних процесів. Очевидно, що Я.Г. Невідома демонструє причини, що стримують українську підприємницьку активність.

За В.В. Москаленко гальмом розвитку є розкол у суспільній свідомості, який блокує перехід економіки і суспільства до іншого стану, тобто розвитку як процесу споживання предмета іншої якості, процесу піднесення потреб. Інверсія як логічна форма мислення українців виникає разом із культурою. Культурно-ментальний бік цього процесу полягає у зростанні невідповідності між складністю проблем, які постають перед людьми, і недостатньою здатністю їх вирішувати. «Шкутильгаючі рішення отримують своє вираження в тому, що різні їх аспекти можуть бути закріплені за різними інститутами, групами, породжуючи не тільки тенденцію до пошуку заходів на основі синтезу, скільки інверсії, що розривають ціле на частини, що несуть у собі потенціал взаємного руйнування» [3].

Сказане дає змогу зробити попередній висновок: культурно-ментальний підхід виділяє постійні, стійкі основи культури, що зумовлюють розвиток українського суспільства і його структури – підприємництва. Стійкі культурні основи фіксуються як даність, до якої можна пристосовуватися, але навряд чи перспективно боротися. У таких складних соціокультурних умовах діє український підприємець протягом тривалого історичного періоду.

4. Інституціональний підхід до аналізу ділового середовища.

Із розвитком економічної науки формувалися різні підходи до розуміння економічної поведінки бізнесмена. Так, у класичній школі економічна поведінка є поведінка раціональна, максимізуюча корисність, індивідуалістичне, засноване на стійкості переваг і повноті інформації. Дана модель піддалася критиці з боку інституціоналістів, а пізніше – неонституціоналістів. Для компенсації обмеженості неокласичної моделі було запропоновано враховувати під час аналізу чинники неповноти інформації, очікувань і впливу колективних дій та інститутів. У цілому представники інституціонального напрямку змогли зробити практично загально визнаним той факт, що без урахування соціально-психологічних чинників економічної поведінки економічна теорія не зможе пояснити багато феноменів.

Роль тих чи інших господарських інститутів повною мірою залежить від поширених у даному суспільстві традицій і неформальних норм поведінки. Свого часу ще Джон Стюарт Мілль, представник класичної школи політичної економії, відзначав, що поширення продукту, так само як і систему економічних відносин, яка виявляється в формах і методах розподілу, можна вважати результатом дії двох груп чинників – конкуренції та традиції («звичаю»), причому економісти зазвичай схильні приділяти увагу лише першій групі чинників [4].

Згідно з відомим визначенням лауреата Нобелівської премії Д. Норта, інститути – це правила гри в суспільстві, які організують взаємовідносини між людьми і структурують стимули обміну в усіх її сферах: політиці, соціальній сфері та економіці [7, с. 6].

Слід чітко розуміти, що і неокласичні, й інституціональні теорії призначені для опису одного і того ж типу економічної системи, за якої жили і живуть їхні творці.

Одним словом, економічна наука повинна усвідомити себе саме не тільки як аналітичну дисципліну, а й як ідеологію.

Це положення демонструє, що спроектовані на основі західного неонституціоналізму дослідні схеми і положення не дають змоги повною мірою аналізувати ті складники еволюції українського суспільства, які пов'язані з розгортанням сформованих, історично притаманних країні соціальних, у тому числі економічних і підприємницьких, інститутів.

В Україні інституціональна економіка виявилася набагато більш затребуваною, ніж у інших більш стабільних суспільствах із ринковою економікою.

Для зміни економічних інститутів постсоціалістичних країн у рамках євроінтеграційних процесів недостатньо створити звід законодавчих актів, потрібно враховувати стартові умови для їх успішного застосування, тобто укорінені культурні традиції та цінності.

Для більш чіткого розуміння впливу розумового ладу на культуру і «ділове середовище» звернемося до філософії як науки про загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення. У статті «Капіталізм для України» Я. Романчук [8] розглядає зв'язок культури, політики й економіки: той чи інший шлях розвитку жорстко пов'язаний із розумовим конгломератом (РКС) спільноти – співвідношенням формально-логічного і зворотного мислення в його інтелектуальних здібностях. Саме він формує культуру як історичний досвід: певним чином (тобто відповідно до розумового складу) впроваджений у високостійких довготривалих моделях звичаїв та поведінки окремих стійких груп населення. За умов рівності інших критеріїв культурний рівень населення регіону, його цивілізованість залежать саме від його ментальних особливостей та розумової організації (Україну зараховують до розумової організації «ліричних особистостей» із мисленням, що оперує образами).

Цей висновок свідчить, що не економічна сфера є детермінантою розвитку культурної сфери (у працях класиків економічної теорії економіка регіону відіграла роль фундаменту), натомість культурні особливості (ми в подальшій роботі будемо використовувати термін культурно-ментальна детермінація) (С) формують відповідну економічну сферу (Е), соціальну (Сц), політичну сферу (Р), правову (П) та ін. По суті, наше твердження певним чином змінює теоретичні концептуальні положення щодо ключових факторів формування економічної, політичної, соціальної сфер, які формують ділове середовище регіону. Формально представимо запропоновані нами положення у формальній інтерпретації:

$$E, Cc, P, \Pi = f(C); E, Cc, P, \Pi = f(RKS) \quad (1)$$

Представлені концепти дають змогу зробити висновок: економічна, соціальна, політична та інші сфери регіону адекватні розумовому конгломерату спільноти (РКС) – балансу конкретного та образного сприйняття. Ось чому «країни золотого мільярда» приділяють величезну увагу і вкладають кошти в людський капітал. На підставі цього можна сформулювати такий висновок: культурно-ментальна детермінація населення регіону, території спільноти формує відповідні економічну, соціальну, правову, політичну та інші сфери, які, своєю чергою, й є компонентами ділового середовища.

За аналогією можна записати:

$$ДС = f(C); ДС = f(РКС) \quad (2)$$

Дане положення підтверджує неінституціональна економічна теорія та її представник Д. Корт словами: «Специфіку суспільства слід шукати насамперед у культурі» [7, с. 6].

Реальне падіння культури і моральності в суспільстві відображає його політичне, економічне і соціальне становище. Отже, ділове середовище пов'язане з рівнем життя і залежить від культури підприємців та населення.

Слабка ланка інституційної системи, яка формує підприємницькі норми поведінки – це розрив між неформальними і формальними нормами, у результаті якого в Україні народжуються інституційні пастки (неплатежі, приховування податків, корупція). Це положення є наслідком відсутності наступності підприємницької культури в Україні, системності під час побудови формальних правил ринкових відносин.

Як цілком справедливо зазначає Я. Жаліло, «...неузгодженість між формальними правилами і неформальними нормами призводить до парадоксальної ситуації: нікому не вигідно слідувати формальним правилам» [2, с. 5–18]. Економічне середовище виявляється деінституціоналізованим, оскільки його формальна структура (набір правил) повністю не узгоджується з поведінкою суб'єктів, які беруть участь у господарському обороті. Переконаливо про це писав Ф. Хайек [10, с. 105]: «Буквально всі блага цивілізації і саме наше існування залежать, як я вважаю, від продовження нашого бажання нести тягар традицій. Ці блага аж ніяк не «виправдовують» ношу. Однак альтернативою можуть бути лише злидні і голод».

У рамках неінституціонального напряму В.П. Вишневецький [1, с. 3–36] пропонує модель «економіки, що трансформується» для України, яка, на його думку, пройшла вже три цикли. Вчений вважає, що називаючи західні економіки ринковими, ми зовсім не маємо на увазі, що там не існує державного регулювання, соціальних програм, громадського сектора і т. д. Ми їх так називаємо через домінуючий тип відносин. Так і назва «економіка, що трансформується» для України підкреслює лише домінуючий тип відносин протягом усієї її господарської історії. Отже, бізнес в Україні існував завжди, проте мав свої специфічні риси, зумовлені діловим середовищем.

Висновки з проведеного дослідження. Все сказане дає змогу зробити висновки:

– представлені напрями мають істотні відмінності в методології та підході дослідження. Проте їх об'єднує вплив культурних традицій і цінностей та характер наявних і виникаючих економічних інститутів;

– суспільству не можна нав'язати інститути, йому не властиво, неможливо суб'єктивно замінити один інститут іншим, нехай він навіть виявив свою ефективність в іншій країні. Тут необхідно враховувати історичні, соціально-культурні, технічно-економічні передумови. Винятково важлива констатація нежиттєвості теоретичних моделей, побудованих без урахування історико-інституційного контексту;

– саме це положення має винятково велике значення, з нашої точки зору, тому синтез культурно-ментального й інституціонального напрямів є теоретичним базисом дослідження ділового середовища регіону.

1. Амоша А.И., Вишневецький В.П., Збаразская Л.А. // *Економіка промисленности*. – 2012. – № 1–2(57–58). – С. 3–36.
2. Жаліло Я. *Еволюція чинників дієвості економічної політики держави та інституційна криза в Україні* / Я. Жаліло // *Економічна теорія*. – 2015. – № 2. – С. 5–18.
3. Лукашевич М. *Соціологія економіки: [підручник для ВНЗ]* / М. Лукашевич. – К.: Каравела, 2005. – 288 с.
4. Милль Дж.С. *Основы политической экономии* / Дж.С. Милль; пер. с англ.; общ. ред. А.Г. Милейковского. – М.: Прогресс, 1981.
5. Москаленко В.В. *Особенности социально-психологических чинників економічної культури особистості* / В.В. Москаленко // *Соціальна психологія*. – 2006. – № 5(19). – С. 26–40.
6. Невідома Я.Г. *Особенности влияния культуры на економічну поведінку людей* / Я.Г. Невідома // *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. – 2014. – Вип. 2.13. – С. 167–171.
7. Норт Д. *Институты, институциональные изменения и функционирование экономики* / Д. Норт. – М.: Начало, 1997. – С. 6.
8. Романчук Я. *Капіталізм для України* / Я. Романчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reed.media/capitalism-for-ukraine/>.
9. Романчук Я. *Либерализм. Идеология счастливого человека* / Я. Романчук. – К.: К. И. С., 2010. – 556 с.
10. Хайек Ф. *Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма* / Ф. Хайек. – М.: Новости, 1992. – С. 105.

E-mail: annasuray0@gmail.com